

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 4 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Saule ERJANOVA / El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazak Dili Edebiyatı, Prof. sauleejanova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7820-0235

Atf: ERJANOVA, S.(2020). ҚАЗІРГІ ӨЛЕҢТАНУДАҒЫ ҰЙҚАС МӘСЕЛЕСІ, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt4, Sayı2, 98-105.

Gönderim Tarihi: 5 Aralık 2020 / Kabul Tarihi: 16 Aralık 2020

ҚАЗІРГІ ӨЛЕҢТАНУДАҒЫ ҰЙҚАС МӘСЕЛЕСІ

Түйіндеме

Қазақ өлеңтануында ұйқасқа қатысты пікірлердің толастамай отырғаны рас. Қазіргі ұйқастардың жазылу ерекшелігі зерттеуге лайық. Ұйқас мәселесінде сөздердің тіркесі ғана емес, ырғақ, буынға тіреліп айтып жүрміз. Бұл ұйқасты ырғақ, өлшеммен қарастырудан болып оыр. Қазақ өлеңінде буынның атқаратын қызметіне қарай ұйқасты бағалауға тырысамыз. Ұйқастың қазіргі қызметі м ағынасына қарай жұмыс жасауын ашып айту керек. Қазақ өлеңіндегі негізі буын мен ұйқасқа негізделген ой енді кезекте ең бірінші рет мағынаға жұмыс жасауын бақылай аламыз. Мақалада Ұйқастардың бүгінгі жазылу ерекшелігіне мән беріледі. Ұйқас өлеңінің көркемдігін, эстетикалық әсерін бұзып аламауы керек. Бұл мазмұнға да тікелей байланысты. Ұйқасқан сөздердің дыбыстары өзара сәйкес келумен қатар олардың мазмұны да нақты бір тақырып аясында өрбуі қажет екендігі заңдылық.

Кілт сөздер: Өлеңтану, ұйқас, буын, ырғақ, эстетика, зерттеушілер, силлабика, тармақ, толымсыз ұйқас, өлшем.

THE PROBLEM OF SLEEP IN MODERN POETRY

Abstract

It is true that in Kazakh poetry there are no more opinions about sleepas. The specifics of the spelling of modern houseplants deserve to be studied. In the question of sleep, we speak not only a combination of words, but also a rhythm, a syllable. It was a dream, a rhythm, a dimension. In Kazakh poetry, we try to evaluate sleep according to the function performed by the generation. It is necessary to reveal that the current activity of the sonas is working towards the M stream. It is possible to see that the thought, which is based on syllables and dreams in Kazakh poetry, is now working on meaning for the first time. The article focuses on the specifics of the current spelling of sleep. It should not spoil the artistic, aesthetic effect of the poem "sleep". This is also directly related to the content. It is quite natural that in addition to the coincidence of sounds of sleeping words, their content should also develop within a specific topic.

Keywords: *poetry, sleep, syllable, rhythm, aesthetics, researchers, syllabic, branch, incomplete sleep, dimension.*

Ауыз әдебиет және жазба әдебиет үлгілеріндегі ұйқас сапалары тең түсе бермейді. Ежелгі дәуірде қарапайым халық өлең шығаруға және оны есте

сақтауға жеңіл ұйқастарды көбірек қолданған. Сол себепті ауыз әдебиет үлгілерінде етістіктен құрылған ұйқасты сөздер жиі кездеседі. Ал жазба әдебиет үлгілеріндегі ұйқасқан сөздердің сапасы әлдеқайда жоғары болатыны белгілі. Сондықтан, уақыт өткен сайын ұйқас дамып, жетіліп, күрделене түседі. Себебі сан ғасырлық тарихы бар поэзия күн өткен сайын жаңа талап, соны серпін, жаңалықтар талап етеді. Соған байланысты ұйқас табуда ақындар жаңа соқпақтар тауып, ол үшін етістіктермен қатар басқа сөз таптарын да ұйқас үшін қолданып, түрлендіріп, поэзия әлемін жандандыра, әрлендіре түсті.

Ұйқастарды жаңартуда өте мұқияттылық қажет. Ұйқас өлеңінің көркемдігін, эстетикалық әсерін бұзып аламауы керек. Бұл жайлы әдебиеттанушы ғалымдар тарапынан да айтылып өтілген. Демек, ұйқас қаламгерден тапқырлықпен қатар мұқияттылықты талап етеді. Сондай-ақ, келтірілген үйлесім сөз шығарма мазмұнына лайық болғаны дұрыс. Өлеңдегі бірінші тармақтың соңғы сөзі «тас» болса, оған ешқандай байланыссыз «шаш» деген сөзді ұйқас ретінде қолдануға болмайтыны белгілі. Бұл мазмұнға да тікелей байланысты. Ұйқасқан сөздердің дыбыстары өзара сәйкес келумен қатар олардың мазмұны да нақты бір тақырып аясында өрбуі қажет. Яғни ұйқас өлеңнің тек сыртқы құрылысына ғана әсер етіп қоймайды, сонымен қатар мазмұнының ашыла түсуі үшін де қызмет етуі тиіс. Сол себепті С. Негимовтің: «Әрине, поэзияда ой образдылықтан ұйқасты бөліп алып қарауға болмайтыны белгілі. Өйткені ойсыз тек сыңғырлаған ұйқас поэзия болмайды. Ал белгілі бір ойды бейнелі түрде жеткізуге ұйқастың атқаратын міндеті өте күшті», – деген пікірін толық құптаймыз (Негимов, 1991: 10)

Орыс ақыны В. Маяковский ең негізгі, өзекті сөздерін тармақтың соңына қойып, осыны ұйқастырып отырған. Ғалым Р. Сыздықова ұйқастардың бұлайша қолданылуы қазақ поэзиясында ХІХ ғасырдың өзінде-ақ Абай поэзиясында көрініс табатынын айтады (Сыздықова, 1993: 2).

Поэзияда ұйқастың қандай дыбысқа аяқталғаны да ерекше маңызды. М. Дүйсенов: «Қазақ поэзиясына тән құбылыс – ұйқастар не бірыңғай дауысты, не бірыңғай дауыссыз дыбысқа бітіп отырады», - дейді (Дүйсенов, 1987: 28). Бітеу буындағы сөзбен ұйқасқан сөздің де бітеу буынды болып келуі өлеңнің сырты құрылысын көркем етіп тұрады. Тармақтың соңындағы сөз ашық буынды болып, онымен ұйқас құрайтын сөз бітеу буынды болса, түбірдегі үйлесімділік әлсірейді. Мысалы, ана және пана деген сөздер өзара ұйқас түзгенмен, ашық және бітеу буынды қосымшалардың жалғануы нәтижесінде пайда болған анасы-панасын сөздері өлең ырғағын күшейту қызметін атқара алмайды. Алайда қазақ поэзиясын салыстыра тексергенімізде, мұндай ұйқастардың кездесетінін байқаймыз.

Силлабикалық өлеңдерде ұйқас ырғақпен де тығыз байланысты болады. Олар поэзияның ажырамас бірліктері болып табылады. Ырғақ өлең әуенділігін туғызса, ұйқас сол әуенділікті одан әрі күшейте түседі. Бұл туралы С. Негимов еңбектерінде сөз болады. Өлең құрылысының ырғақ, ұйқас, өлшем сияқты негізгі элементтері бір-бірін толықтырғанда ғана шығарма әсерлі, құлаққа жағымды болады.

Ұйқастардың түрлерін сөз еткенде, академик Қ. Жұмалиев жіктеуін негізге аламыз. Ғалым қазақ поэзиясындағы ұйқастың түрі өте көп екенін айта келіп, олардың ішіндегі ең жиі қолданылатын түрлері ретінде мыналар көрсетеді: 1) қара өлең ұйқасы, 2) шұбыртпалы ұйқас, 3) ерікті ұйқас, 4) кезекті ұйқас, 5) шалыс ұйқас, 6) егіз ұйқас, 7) аралас ұйқас, 8) осы күнгі ерікті ұйқастар (Жұмалиев, 1978: 180).

Абайдың бұрынғы өлеңдердің құрылысын зерттеген Б. Кенжебаев ұйқастарды былайша сипаттайды:

«I. Өлең – 11 буынды, үш бунақты. Ол: 1) төрт тармақты, ақсақ (аа-а), ерікті (-аа), егіз (аабб) ұйқасты болып, 2) көп тармақты, ақсақ (аа-а-а-а), ерікті (а-а-а-а) ұйқасты болып келеді. Өлеңнің буыны, бунағы, ұйқасы әрдайым нақпа-нақ келеді.

II. Жырдың шумағы бес, ұйқасы он түрлі. Ол: 1) үш тармақты, сыңар (абб яки ааб) ұйқасты; 2) төрт тармақты, ақсат (аа-а), ерікті (а-а), егіз (аабб), қапсырма (абба), шалыс (абаб) ұйқасты; 3) тармақты, тақ (ааббв) ұйқасты; 4) алты тармақты, жұп (ааббвв яки абабвв), аралас (абвабв) ұйқасты»; 5) көп тармақты шұбыртпалы (аааааааб), кезек (абабабаб) ұйқасты болып келеді. Ұйқастың жырда, өлеңдегідей мәні күшті емес, ұзақ жырлардың кей жерлері сирек ұйқасады, ұйқассыз да келеді» (Кенжебаев, 1986, 95)

Абайдан бұрынғы өлеңдердегі бұл ұйқастар қазіргі поэзияда да қолданылады. Бүгінгі таңда ұйқастар түрліше аталады. Мысалы, З. Ахметов кезекті ұйқасты айқас ұйқас, қаусарма ұйқасты орама ұйқас деп атайды. Бұл туралы С. Негимов, С. Елікбаев сияқты ғалымдардың еңбектерінде де сөз болады: «Қазақ өлеңтану ілімінде орналасу тәртібіне орай ұйқаста ат қою, атау тудырудың өзі үлкен табыс. Бұл процесс осы күнге дейін толастаған жоқ. Мысалы, Зәки Ахметов кезекті ұйқасты айқас ұйқас деп, қаусарма ұйқасты орама ұйқас дейді» (Ахметов, 2002:10).

Т. Шапаев (1999:98) ақындардың шығармаларында кетік ұйқастардың да қолданылатынын айтады. Толымды және толымсыз ұйқастардан бөлек, өзіндік ерекшеліктері бар ұйқастың бұл түрі де талдауға негіз болған жинақтарда кездеседі. Ол әсіресе, Қ. Мырза Әли шығармаларында көп қолданылған.

Төмендегі өлең ұйқастарына назар аударайық:

Байқаймын / ақырындап / күз келеді, а 3+4+4=11

Бітеді қайран / жаздың / ізгі өлеңі. а 3+4+5=12

Кеткен жаз / келмеймін – деп / қабақ түйді, б 3+4+4=11

Келген күз / айтар екен / бізге нені [Мырзалиев, 1989:56]. а 3+4+4=11

Ұйқастың түрлері көп болғанымен, қолдану дәрежесі бірдей емес. Мысалы, қазақ поэзиясында толымды ұйқас кең түрде қолданылған. Толымсыз ұйқас оған қарағанда сирек кездеседі.

Т. Әбдікәкімов және М. Шахановтар ұйқастардың өте көп түрін қолданғандықтан, қара өлең ұйқасының пайыздық көрсеткіші онша жоғары болмайды. «Ырауан» жинағында елуге жуық ұйқас түрі байқалса, М. Шаханов шығармашылығында жетпіске жақын түрі қолданылған. Ұйқас түрлерінің әр алуандығы туралы әңгіме қозғағанымызда, Ф. Оңғарсынова өлеңдеріндегі ұйқастық бірліктерге тоқталмай өту мүмкін емес. Ақынның шығармаларында ұйқастың сексеннен артық түрі бар. Бұл, оның жинағында ааба түріндегі ұйқастың негізгі орынды иелемеуінің бір себебі болса, екінші себебі ақынның көбірек шалыс ұйқастағы өлеңдерге иек артуына байланысты. Ақын жинағында шалыс ұйқас қара өлең ұйқасынан 2,3 % артық. Сөйтіп қара өлең ұйқасы зерттеу нысанына алынған «Мен саған ғашық емес ем» (Ф.Оңғарсынова) жинақтан басқа барлық өлең жинақтарында бірінші орынды иеленеді.

Ә. Қайранда қара өлеңде ұйқас 90 % болса, Маралтайда («Ай» кітабы бойынша) өлеңдерінің 67-сі қара өлеңдік ұйқас, қалғандары шалыс, еркін, шұбыртпалы, кезекті ұйқастарды құрайды. Ал, керісінше Н. Мәукенұлының 70 пайызы шұбыртпалы мен шалыс ұйқастар кездеседі.

Поэзияда өлең тармақтарының ұйқасуы бірнеше тәсілдердің көмегімен іске асады. Тармақ соңындағы сөздердің құрамындағы дыбыстардың сәйкес келуінен толымды және толымсыз ұйқастар түзілсе, олардың буындық құрамы бір, екі, үш буынды т.б. болып жіктеледі. Академик З. Қабдолов өлең жазатын адамға олардың түрін білу шарт еместігін, ең бастысы мынаны білу қажеттігін айтады: « әрбір ұйқас өлең шумағының өн бойына тек өзіне ғана тән өзгеше сынғыр әуез, сұлу саз, сырлы күй дарытуға тиіс» (Мәукенұлы, 1992: 286).

Бұлбұлдарым, сайра, сайра, талмағын,

Бұтақтарды сындырмайды салмағың.

Сен аман бол, сен аман бол сенгенім...

Сосын көре жатамыз ғой қалғанын (Мырзалиев, 1989:27).

Келтірілген тармақтардағы «талмағың – салмағың - қалғанын» сияқты сөздерде бір-екі дыбыстық айырмашылық қана бар. Яғни сөздердегі дыбыстардың басым көпшілігі ұқсас. Өлеңдегі ұйқасқан сөздердің дыбыстық құрамы өзара ұқсас болмауы да мүмкін. Поэзиядағы бұл ерекшелік толымды және толымсыз ұйқастарға негіз болады. Дыбыстардың бір-біріне ұйқас немесе жақын келуі қазақ поэзиясында «толымды ұйқас» деп аталады. З. Ахметов ұйқастың бұл түріне мұндай анықтама береді: «толымды ұйқас – өзара үйлесетін сөздердегі сәйкес дауысты және дауыссыз дыбыстар түгелдей үндестігі жағынан дәлме-дәл не өте жақын келетін толық үнді ұйқас» (Ахметов, 2002: 91).

Қолыңнан шыққан сыйлықтар

Қонатын үйге құт болып.

Секундтар және минуттар

Иірілетін жіп болып

Әр халықтың поэзиясында толымсыз ұйқасқа қарағанда толымды ұйқастың қолдану өрісі кең. Мұндай ұйқас өлең тармақтарында күшті әуенділік туғызады. Мұны әрине ұйқасқа тән ерекшелік ретінде қарастыруға болады.

Дыбыстарда сәйкес келе бермейтін толымсыз ұйқастың мұндай ерекшелігі болмайды. Өлеңдерде толымды ұйқасқа қарағанда толымсыз ұйқастың сирек кездесуі себебін академик З. Ахметов былайша түсіндіреді: «Ұйқастың үндестік сапасы, қандай дыбыстардың үйлесінен, неше буыннан құралатыны, жасалу шарты қазақ тілінде жазылған еңбектерінде мүлде талданбайды. Аздап айтылған нәрсе – ұйқасты үндестік сапасы жағынан толымды, толымсыз деп екіге бөлу ғана.

Ұйқас деп әдетте, өлең жолдарындағы соңғы сөздердің бір-бірімен үйлес, үндес болып келуін айтатыны белгілі. Өзара қиыстырылған сөздердегі сәйкес дыбыстардың, әсіресе дауысты дыбыстардың, бірдей немесе ұйқас болып келуі – ұйқастың жасалу шарты. Бірақ ұйқас тек қана дыбыс үндестігі емес, ол сонымен қатар бір не бірнеше буынның өзара үндестігі де. Басқаша айтқанда, өлең ұйқасы бірімен-бірі қиыстырылған сөздердегі бір не бірнеше өзара сәйкес буынның дыбыс үндестігінен туады» дейді (Ахметов, 2002: 6).

Құрылысына қарай ұйқастар жай және күрделі болып бөлінеді. Жай ұйқастарға бір сөзден тұратын ұйқасты сөздер тән болса, күрделі ұйқастар екі немесе одан артық сөздерден құралады. Ауыз әдебиет үлгілерінде күрделі ұйқастар өте сирек кездеседі. Сол себепті мұндай ұйқастар кейінгі дәуірлерде ғана жиі қолданыла бастаған деп ойлаймыз. Яғни күрделі ұйқастар халық ауыз әдебиеті үлгілерінде қалыптасқанымен, оның жетіліп, дамуы қазіргі поэзияда жүріп жатқан процесс деуге болады.

Төмендегі өлең ұйқастарына назар аударайық:

Бой – байсал, / басым – аман, / бауыр – бүтін. 3+4+4=11
 Ай кесті / сәулесімен / дауылға үкім. 3+4+5=12
 Нәр сауған / метім тастың / үрпінін де, 3+4+4=11
 Басымнан / өтті-кетті – Сәуірлі түн [Нұржан,2002:126]. 3+4+4=11

Қазіргі қазақ поэзиясының дамуы өлеңнің сыртқы құрылысына өз әсерін тигізбей қоймайды. Яғни, ұйқас құрамы күрделеніп, әркелкілік сипат алды. Ұйқастың бұлайша жетілуі қазақ поэзиясында да дәстүр ретінде қалыптасқан. Талдауға негіз болған ақындардың жинақтарында ұйқасыз жазылған өлең кездеседі. Бұл силлабикалық өлең жүйесінде түскен өзіндік ерекшелік болып табылады. Зерттеуге алынған жинақтар авторлары да - өлең техникасы толық меңгерген, қалыптасып қалған, өзіндік қолтаңбасы бар ақындар. Қазақ ақындарының шығармаларынан ұйқастың жүзден астам түрін кездестірдік. Сол себепті Қ. Жұмалиевтің «қазақ поэзиясында ұйқас түрлері өте көп», деген пікірімен толық келісеміз.

Силлабикалық поэзия жан-жақты өркендеп жатқандықтан, оның ішкі құрылымдары да өзгерістерге ұшырап жатыр. Бұл ұйқас жүйесінде де анық көрінеді. Поэзиядағы бұл ерекшеліктер өлеңнің стиліне де әсер етеді, әуенділігін өзгертеді. Соған байланысты қазіргі қазақ поэзиясында ұйқас жүйесі жан-жақты жетіліп, өркендеп келеді. Дәстүрлі ұйқастар қазіргі қазақ поэзиясында да сабақтастық тауып келеді. Ежелгі дәуірге тән ұйқастар қазіргі кезде де жалғасым тауып, сақталумен қатар жазба әдебиет үлгісіне сәйкес жетіліп, өңделіп, түрліше құбылып келеді, құрамы күрделеніп, жан-жақты байыды. Мысалы, поэзияда ұйқастар дыбыстық құрамының ұқсастығына (толымды, толымсыз), түзілісіне (күрделі, жай), орналасу тәртібіне (қара өлең, шалыс, егіз, кезекті), буын санына (бір буынды, екі буынды, үш буынды...) қарай одан әрі жіктеле түсті.

Зерттеу барысында аталмыш нақтылы мәселелердің қай-қайсысында да ұлттық поэзиямыз үшін елеулі жаңалықтар болып табылатын ұйқас ерекшеліктері анықталды. Мәселен, қазіргі қазақ поэзиясындағы біз қарастырған толымсыз ұйқастардың толымсыздығы олардың кемістігі емес, өзіндік белгі-қасиеті екені дәлелденді. Бұл сипатты ұйқастардың қазақ поэзиясындағы бұрынғы біртіндеп толығу, даму үстіндегі толымсыз ұйқастардан бөлек жаңа ұйқас түрі екеніне мән берілді. Олар толымды ұйқастармен тең қатар өмір сүруге құқылы, қазақ поэзиясында Қ. Мырза Әли, Т. Медетбеков, Иран-Ғайып т.б. ақындар шығармашылығында алғаш 50-60 жылдары пайда болды деуге болатын жаңа ұйқастар, толымсыз ұйқастың табиғи да өнімді, бірегей түрі деп табылып, мұндай ұйқастарды шартты түрде «кетік ұйқас» деп атау ұсынылды. Ұйқастың бұл түрінің өрістеуінің мысалдарын қазіргі қазақ ақындары Иран-Ғайып, Т. Әбдікәкімов, Г. Салықбаевалардың шығармашылықтары негізінде талдадық. Ал Ұ. Есдәулетов, Б. Серікбаев, Б.Жақып, Н. Мәукенұлы сияқты ақындар өз өлеңдерін, негізінен, айтылмыш жайтқа керісінше, толымды ұйқаспен құруға бейімірек екені көрінеді.

Қазіргі ақындардың өлең ұйқастарының грамматикалық құрылысы тұрғысынан бір кездері жиі қолданылған бірыңғай құрылымдағы (мәселен, өңкей етістіктерден жасалған) ұйқастардан қашу, одан әдейі бас тарту, қайта мейлінше әркелкі грамматикалық құрылымдағы ұйқастарды түзуге, күрделілікке ұмтылуға тырысу тенденциясы орын алған. Оны болашақта жаппай орнығып, канонға айналатын тұрақты үрдіс санап, біржақты нәтиже күту дұрыс болмайды. Әйткенмен, бұл үрдісті қазіргі қазақ өлең ұйқасы

жүйесіндегі айқын бір ерекшелік ретінде белгілеп, арнайы тоқталу қажет деп білдік.

Ұйқас мәселесі зерттеліп отырғандықтан, диссертацияда қазақ поэзиясындағы ұйқассыз, еркін өлеңдерге де назар аударылып, ақындар Е. Раушанов пен Т. Әбдікәкімов шығармашылықтарындағы еркін өлеңдер талданды. Бұндай өлеңдер, бір қызығы, аталған ақындардың біз қараған кітаптарында тұп-тура сегіз өлеңнен. Екі ақынның бұл өлеңдері екі түрлі сипатта екендігімен ерекшеленетіні және аталмыш жанрдың (еркін өлеңнің) поэтикалық мүмкіндіктері мен ерекшеліктері ашып көрсетілді.

Қазіргі поэзияның негізгі белгілері поэзиядағы дерексіз ұғымдар мен құбылыстарды заттандыру, жансызға жан бітіру, тілсізді сөйлету, кейіптеу тәсілдері. Аталмыш тәсілдер поэзия жанрының теңдессіз мүмкіндіктерін көрсететін өте ұтымды тәсілдер ретінде бұрыннан белгілі. Олар әдебиет жанрларының барлығында да кездескенімен, басқа жанрларда дәл поэзиядағыдай кең қолданыла бермейтіні де мәлім. Енді қазіргі қазақ өлеңінде дерексізді заттандыру мен жандандыру, кейіптеу тәсілдері әбден меңгеріліп, мейлінше кемелденгеніне, олар ақындардың өте көп және шеберлікпен қолданып, барлық мүмкіндіктерін пайдаланатын тәсілдеріне айналғанына көз жеткіземіз. Әсіресе ақын Тыныштықбек Әбдікәкімов өлеңдеріндегі абстрактылы ұғымдар мен құбылыстардың заттануы, «тірілуі» аса қызықты сипаттар танытады. Жұмыста ақын шығармашылығындағы айтылмыш тәсілдің қолданылу ерекшеліктері нақтылы мысалдар негізінде талданды.

Ақындардың поэтикалық тіл ерекшеліктерін айқын танытатын тағы бір белгі — олардың өлеңдегі сөз қолданыстары екені анық. Сондықтан ақындарымыздың сөз қолданысындағы ерекшеліктерді талдауда таңбалықтыныс белгілік бегілердің де поэтикалық мәтінді жасаушы факторлар екенін дәлелдеуге тырыстық.

Аралас буынды өлеңдерде дәстүрлі қалыптан шығу тәсілі байқалады. Мұндай өлеңдер қазіргі кездегі поэзияда күннен-күнге көбейіп келеді. Бұл қазақ поэзиясында Қ. Мырза Әли, М. Шаханов жинағынан басқа барлық ақындар шығармаларында байқалады. Әсіресе мұндай өлең үлгілері М. Шаханов шығармаларында жиі кездеседі. Ақын жинақтары жеті және сегіз буынды өлшемдер араласа қолданылады. Сонымен қатар қазақ ақындарының жинақтарында қысқа және күрделі буынды өлшемдер де кездеседі. Қазақтың силлабикалық үлгідегі поэзиясында прозаға бейімделу дәстүрі қанат жайып келеді. Күрделі буынды өлшемдердің ішінде жиырма буынды өлең Ф. Оңғарсынова, Т. Әбдікәкімов, М. Шаханов өлеңдерінен көрініс беріп отыр.

Қазақ поэзиясының ғасырлар шегіндегі алмасуларға төтеп бере алатындай тегеуірінді өлшемдік танытып отырғанын байқаймыз. Сирек кездесетін алты буынды өлеңнен бастап ең жоғарғы жиырма алты буындық өлеңді түзіп отырған майталман ақындарымыздың жұмыстары сарапқа салынды. Қазақ өлеңіндегі ұйқастың түрлерінің біршама өзгеріске түсіп, құбылып отыратынын байқауға болады.

«Тәуелсіздік кезең поэзиясындағы ертеден қалыптасқан, кең тараған өлең өлшемдерінде буын саны тұрақты тармақтар қолданылатындығы, яғни өлеңнің жүйесі силлабикалық болуы сырттай қарағанда ерікті өлең түрін пайдалануға мүмкіндік бермейтіндей көрінуі ықтимал» (Ержанова, 2010:187). Ал, негізінде, ерікті өлең түрін ұлттық өлең құрылысына, поэзиядағы негізгі өлең жүйесіне қарсы қоюға болмайды. Ерікті өлең түрін қолдану – силлабикалық өлең жүйесін бұзу, буын санын тұрақты қалыпта сақтау принципін жоққа шығару деп ойлау

ағаттық болар еді. Өйткені бірлі-екілі шығармаларында ерікті өлең түрін пайдаланған ақын басқа шығармаларын белгілі, тұрақталған өлең өлшемдерін қолданып жаза береді. Кейбір ақындар ерікті өлең түрінде өз туындыларында азды-көпті көңіл қойған болса, бұдан ұлттық поэзиямыз қалыптасқан өлең өлшемдерінен безіну керек деген қорытынды тумаса керек. Ерікті өлең әжептәуір өріс алған елдердің поэзиясына көз салсақ, бұл өлең түрі мен қалыптасқан өлең өлшемдері – негізгі өлең жүйесі – қатар дами беретінін байқаймыз. Ендеше бұлар бірін-бірі ығыстыратын, бір-бірімен сыйыспайтын нәрселер деуге болмайды. Әрқайсысының өз мүмкіншілігі, өзінше артықшылығы бар. Ерікті өлеңнің ұлттық өлең жүйесінен мүлде тысқары тұратын, онымен ешқандай жанысымы жоқ томаға-тұйық құбылыс бола алмайтыны да заңды да. Себебі, ерікті өлең поэзияда қалыптасқан ырғақ-өрнектерге сүйеніп, олардың жекелеген белгілерін қалайда пайдаланып, кейбір ұтымды тәсілдерін тірек етеді. Айталық, қазақ поэзиясында ерікті өлеңнің ұйқассыз жазылғаны байқалмайды. Шумақ өрнегі, үнемі болмаса да, көбінесе сақталады. Ұзынды-қысқалы болса да, әйтеуір тармақтар қолданылады. Мұның өзі үлкен мәні бар жайт. Және олардың ішінде көлемі, құрылысы қалыптасқан ырғақтың үлгі-өрнектерге сәйкес алынатыны да аз болмайды. Түгелдей болмағанымен, өлең тармақтарының бірқатарын осылай құруға талпынушылық байқалады.

Осындағы айрықша маңызды мәселе – поэзияда қалыптасқан ырғағы жеңіл, ширақ сөйлем құру, сөз қиюластыру үлгілерінің кейде жеке-жеке, топтап алынып, алмастырылып, басқаша құрылымды үлгілермен қабаттастырыла қолданылып отыратыны. Мұның өзі сөйлемдерді, сөз орамдарын мейлінше әркелкі етіп құруға мүмкіндік береді. Көлемі, ырғақ-өрнегі әрқилы тармақтардың үнемі араласа беруінің есесіне осындай тармақтардың бірнешеуінде сөйлемдерді синтаксистік, интонациялық құрылысы жағынан біркелкі етіп алу тәсілі кеңінен пайдаланылады.

Қазіргі поэзиядағы ырғақтың құбылмалы келетін ерікті өлең түрін қолдану бірталай ақындардың шығармаларында кездеседі. Өзірше азырақ тарап келе жатқан осы бір үлгіні шебер қолданған өлең-жыр нұсқаларын зер салып қарастырсақ, қазақ поэзиясында еркін өлеңнің әлдеқайда молырақ орын тебу мүмкіншілігі бар екенін атап айтар едік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. С. Негимов (1991), *Ақын-жыраулар тілінің бейнелілігі*. Алматы: Ғылым.
2. Р. Сыздықова (1993), *XVIII-XIX ғғ. қазақ әдеби тілінің тарихы*. Алматы: Мектеп.
3. М. Дүйсенов (1987), *Әдебиеттің мазмұны мен пішіні*. Алматы: Жазушы.
4. Қ. Жұмалиев (1978), *Стиль-өнер ерекшелігі*. Алматы: Жазушы.
5. Б. Кенжебаев (1986), *Әдебиет белестері*. Алматы: Жазушы.
6. З. Ахметов (2002), *Поэзия шыңы – даналық*. Астана: Елорда.
7. Т. Шапаев (2001), *Ой түбінде жатқан сөз*. Алматы: Ғылым.
8. Қ. Мырзалиев (1989), *Өлеңдер мен поэмалар*. Алматы: Жазушы.
9. З. Қабдолов (1992), *Сөз өнері*. Алматы: Қазақ университеті.
10. С. Нұржан (2002), *Таң қауызын жарғанда: 3 томдық*. Алматы: Үш қиян.
11. Т. Әбдікәкімов (2000), *Т. Ырауан: өлеңдер, балладалар, толғау*. Алматы: Атамұра.
12. Н. Мәукенұлы (2004), *Жоғалды күн, жоғалды ай, жоғалды жыл*. Алматы: Сөздік-Словарь.
13. С. Ержанова (2010), *Тәуелсіздік тұсындағы қазақ поэзиясы*. Алматы: Білім.